

Kansankieli – kansallinen kieli

Lea Laitinen

Kun Matias Aleksanteri Castrén astui virkaansa, maamme ensimmäiseen suomen kielen professorinvirkaan 26.4.1851, hän sanoi: "Kielen mukana ei seiso ja kaadu vain kansallinen kulttuurimme vaan myös koko olemassaolomme kansana [...] kieli on omamme, se on oikeastaan ainoa oma omaisuutemme." Castrén puhui kielestä yleensä. Tässä tilanteessa hän tietenkin puhui myös ja erityisesti suomen kielestä. Vaikka hän itse ei puhunutkaan äidinkielenään suomea, hän oli kansallisen romantiikan aikalainen.

Tutkijana Castrén ei ollut romantikko, kirjoittaa Mikko Korhonen (Finno-ugrian language studies in Finland 1828–1918, 1986). Mutta kirjeessään Snellmanille 18.10.1844 hän silti sanoi pitävänsä kieliooppien kirjoittamisen sijaan elämänsä tärkeimpänä päämääränä sen osoittamista Suomen kansalle, ettei se ole mikään maailmasta irti reväisty ryhmä, vaan sukulaissuhteessa ainakin kuudenteenosaan ihmiskunnasta.

1800-luvulla monet suomen kielen tutkijat puhuivat äidinkielenään ruotsia. Kansallinen projekti ei pohjannut siihen, että suomi olisi ollut sen toteuttajien äidinkieli. Itse asiassa Kotikielen Seuran kokouksissa loka-marraskuussa 1898 pohdittiin kovasti sitä, onko kieli kansallisen identiteetin välttämätön kriteeri. Mietittiin myös, mikä ihmisen äidinkieli oikeastaan on: onko se kasvattajan kieli vai se kieli mitä hän tahtoo puhua. Esiin tuli myös ajatus, että ihmisellä voi olla useampiakin kuin yksi äidinkieli.

Vuosisadan lopulla suomalainen sivistyneistö pyrki kuitenkin tietoisesti vaihtamaan kielensä suomeksi sekä työssä että kotona. Sen kuulee Kotikielen Seuran nimestäkin. Luotiin suomalaista kansakuntaa, ja sen kansalliskieli suomi rakennettiin osittain kansankielen käsitteelle. Molemmat otsikkoni termit – kansankieli ja kansalliskieli – ovat peräisin tältä ajalta.

Kansan kieli

Kun A. V. Forsman (myöhemmin Koskimies) oli ehdottanut Kotikielen Seurassa tieteellisen julkaisun perustamista, hän perusteli asiaa kokouksessa 22.4.1882 seuraavasti:

Jos mieli kerran suomalaisen kirjallisuuden pukeutua oman kielettäremme henkeä vastaavaan asuun, meidänkin on keskuudessamme itsekunkin toisen toisellensa opetettava tosi-suomalaista kielentajua ja kirjoituslaatua, syviä siemauksia itse juotuamme sen lähteeltä raikkaana ja puhtaana kumpuavasta rahvaan kielestä.

(Kotikielen Seura julkaisi Virittäjä-nimellä kaksi laajaa albumia vuosina 1883 ja 1886. Vuodesta 1897 asti Virittäjä on ilmestynyt säännöllisesti seuran aikakauslehtenä.)

Suomen asukkaiden suuren enemmistön äidinkieli, *rahvaan kieli*, oli kansallisen hankkeen perustekijöitä. Forsman rinnasti sen tässä suomalaiseen luontoon. Vielä 75 vuotta myöhemmin Martti Rapola (Kieli elää. Pakinoita ja tutkielmia, 1947) kirjoitti samassa hengessä näin:

[Sivistyksen juuret] imevät ravintonsa sieltä, missä ihminen on keskeytymättömässä vuorovaikutuksessa luonnon suurten tapahtumain kanssa, ja sen mitä luonto [...] ihmiselle opettaa, sen saa aina ensimmäisenä sanoiksi kansankieli."

Rapola käytti kuitenkin yhdyssanaa *kansankieli*. Sellainen kiteytyi kuin itsestään kielentutkijoiden termiksi 1800-luvun loppuvuosina, kun he liikkuvat kentällä keräämässä tutkimuksen ja tekeillä olevan nykysuomen tarpeisiin aineistoa kansan kielestä.

Sen sijaan siitä, pitäisikö *suomen kieli* kirjoittaa yhdyssanaksi vai ei, keskusteltiin Virittäjän ensimmäisissä numeroissa, vuonna 1898. Päätoimittaja E. A. Ekman (myöhemmin Tunkelo) ehdotti, että erikseen kirjoitettuna suomen kieli merkitsisi "kaikkea minkä kielikorvamme vain 'suomeksi' tunnustaa": mahdollisimman laajaa, kielentutkimuksen kohteena olevaa kokonaisuutta, joka sisältäisi mm. murteet, kyökkisuomen ja kirjallisuuden kielen. Yhdyssana *suomenkieli* varattaisiin sen sijaan ihannekielemme, toisin sanoen kirjakielen ja sivistyneen puhekielen nimitykseksi.

Tiedämme, miten kävi: yhdyssana jäi vähitellen pois käytöstä. Taru Kolehmainen, joka on kertonut tästä prosessista (Suomen kieli – suomenkieli, teoksessa Kielen kannoilla, 1996), huomauttaa, että yhdyssanalle on silti joskus tarvetta. Viimeksi olenkin nähnyt sitä käytettävän aika äskettäin, *Iltä-Sanomien* 30.1.1997 kiinnostavassa kirjoituksessa "Voiko suomenkieli olla älyllinen haaste Ruotsissa?"

Kansankieli yhdyssanana vakiintui siis murteentutkimuksen myötä, ja varsinkin kansallisten hankkeiden yhteydessä. Kotikielen Seuran kokouksissa puhuttiin ensin parikymmentä vuotta *murteissanakirjan* tekemisestä. E. N. Setälä tosin käytti *kansankieli*-termiä jo vuonna 1883 kirjassaan *Lauseopillinen tutkimus Koillis-Satakunnan kansankielestä*. Vuonna 1895 hän esitti alan sanakirjahankkeille kokonaisuunnitelman, jonka ensimmäinen tavoite oli mahdollisimman täydellisen *kansankielen* sanakirjan valmistaminen.

Kun kansallista identiteettiä luodaan – tai "kuvitellaan", kuten nationalistintutkijat sanovat – sille on luotava yhtenäinen sisältö ja rajat, jotka erottavat meidät Toisista. Termi *kansankieli* teki tämän mahdolliseksi: se loi erilaisista aluemurteista yhtenäisen kokonaisuuden. Näin se kykeni toimimaan kansallisena symbolina. Siitä tuli myytti, toisen asteen ideologinen merkki, joka tekee käsitteestä luonnollisen – ikään kuin se olisi aina ollut olemassa.

Viime vuosisadan lopulla ja seuraavan alussa tallennettiin ja tutkittiin innokasti puhutun kielen kieliooppia ja sanastoa, aluemurteiden lisäksi helsinkiläispuhekieltä, ylioppilaskieltä, pahantekijäin, katupoikien, viinanpolttajien kieltä. Kansalaissota katkaisi hankkeet. Usko suomalaiseen kansaan horjui. Kielentutkijan ihanteeksi ja tutkimuskohteeksi nousi kapinoivan rosakajoukon sijaan syrjäisten saloseutujen vapaa suomalainen talonpoika, jonka kielessä oli säilynyt puhtaana ikäiköjen suomalainen perintö, kuten Kaisa Häkkinen (Suomen kielen tutkimus kansallisen diktatuurin kourissa, teoksessa *Vaikea totuus*, 1993) kirjoittaa.

Kansankieli tuli vuosikymmeniä toimimaan yleisnimityksenä suomen *talonpoikaismurteille*. Vaikka sillä vielä viime sotien jälkeenkin viitattiin retorisesti suomalaisen kansanhengen ilmentymään, se vakiintui nyt lähinnä tutkimuspoliittisiin ja muihin institutionaalsiin yhteyksiin. Vuonna 1964 maassa vietettiin *Kansankielen viikkoa*. Vuonna 1965 julkaistiin Kansallisten tiedeiden kehittämisohjelma, jonka suurhankkeisiin kuului *Kansankielen sanakirja*.

Vähitellen termi on systemaattisesti jätetty pois fennististen hankkeiden otsikoista. 1970-luvulla julkaistiin Turussa *Kansankielen näytteitä* -sarjaa, nyt Helsingissä sarjaa *Suomen kielen näytteitä*; molemmat sisältävät murrelitteraatteja. *Kansankielen muoto-opin keruuohjelmasta* tuli *Muoto-opin keruuopas*, *Kansankielen sanakirja* alkoi ilmestyä *Suomen murteiden sanakirjana* jne. Ainoastaan tutkijain teksteissä kansankieli silloin tällöin putkahtaa vielä esiin murteen ja kansanmurteen rinnalla.

Kuten tiedämme, Mikael Agricola ei 1500-luvulla vielä puhunut *kansankielestä* eikä *murteista*, vaan *kansoissa* puhuttavista *kielistä* ja *puheen tavoista*, joita *murretaan*.

Vielä Lönnrot luetteli sanakirjassaan sanan *murre* merkityksenä lähinnä konkreettisia murtoimia, käännteitä ja poikkeamia, esimerkiksi *ten*

murteen ja *kasvojen murteen*. Mukana oli yhdessä *kielimurre*, joka 1800-luvun lopulla julkaistuissa eri murteiden kielipiirissä tutkimuksissa oli yleisin termi. *Murre* vakiintui itsenäiseksi termiksi vasta tämän vuosisadan alussa.

Martti Rapola on esittänyt uskottavan teorian, että *murre*-termillä on ensin tarkoitettu nimenomaan Toisen eikä omaa kieltä. Siihen on Rapolan mukaan sisällytetty mielikuva oman kotona opitun kielen murtumisesta vieraan suussa. "*Hänellä on oma murteensa* – hän ei osaa *meidän kielitämme* virheettömästi."

Niin näyttää tosiaan olleen. Vuonna 1886 Virittäjän toisessa albumissa julkaistiin ylioppilas E. J. Chydeniuksen tutkielma *Laihian murretta*, jossa tämä totesi:

Laihialaisten puhut on Etelä-Pohjanmaan murretta eli kuten täällä sanotaan maakunnan kieltä.

Samantapaisia huomioita murteenkerääjät tekevät vielä nykyin eri puolilla maata. Itse ymmärsin eron 1980-luvun alussa Kaustisella muotooppia kerätessään. Kaustislaiset olivat oppineet naapureiltaan, että heidän oma *murteensa* on *rumaa ja karkiaa*, ja sen he auliisti myös ulkopuoliselle kertoivat. Siis *murre*. Mutta aina kun astuin kielimestarini Arvid Virkkalan tupaan, hän myhäili: *Joko taas ruvethan puhuhhan sitä Kaustisen korjaa kieltä*. Siis *kieltä*. Ihminen on ehkä aina sanonut omaa puhettaan kieleksi.

Kansakunnat, heimot, etniset ryhmät

Myös *kansalla* on eri kielissä monia merkityksiä. Suomen *kansa*-sanalla on vastineet lähisukukielissä ja ilmeisesti saamessakin: se merkitsee 'joukon ja väen' lisäksi usein jotain relationaalista käsitettä, 'perhettä, pesyettä ja poikuetta', 'puolisoa ja vaimoa', 'seuraa ja toveria'. Lisäksi sillä on kansalliseen kokonaisuuteen tai kansakuntaan viittaava merkitys; jo Agricola käytti sitä sillä tavoin. Vanhimmissa sanakirjoissamme 1600-luvulla suomen *kansa* käännettiin latinan *populus* ja ruotsin ja saksan *folk/Volk* -sanoilla.

Mauno Koski on (1993) huomauttanut, ettei suomessa ole kahta eri yksimorfeemista *kansa*-sanaa niin kuin useimmissa eurooppalaiskielissä. Hän nimittää niitä latinan mukaan *populus*- ja *natio*-sanoiksi: *populus* ilmaisee kansanjoukkoa tai ihmisiä yleensä (*folk, people* jne.), *natio* kansallisuutta, kansakunnan statusta (*nation*). Meillä siis molempia vastaa sana *kansa*.

Kun puhutaan (isolla kirjaimella) *Suomen kansasta*, kyseessä on *natio*-merkitys: 1700-luvulla se sai synonyymien *kansakunta*. *Suomalaiset* tarkoittaa silloin Suomen valtion *kansalaisia*. Kieli tai uskonto eivät ole relevantteja merkityspiirteitä, mutta valtion virallisia kieliä nimitetään usein *kansalliskieliksi*.

Kansallisuuden kulttuurinen tulkinta, *etnisyys* (jota vastaa kreikan sana *ethnos*), sen sijaan sisältää yleensä kielen, usein myös geneettisen alkuperän ja yhteisen asuma-alueen kriteerit. *Kansallisuudeltaan suomalaiset* käsitetään silloin useimmiten äidinkieltään suomalaisiksi. Samoin toimivat esim. *baskin kansa* tai *saamen kansa* (pienellä kirjaimella): valtion statusta ei edellytetä.

Kun *kansa*-sanaa käytetään neutraalisti viittaamassa ihmisjoukouteen, *populus*-merkityksessä, rinnalla on monissa kielissä synonyymi, joka voi pejoratiivista: esimerkeiksi sopivat suomen *rahvas* ja latinan *vulgus*. Eron huomaa minimipareista *rahvaanomainen* – *kansanomainen* ja *vulgääri* – *populaari*. Virossa sana *rahvas* merkitsee sen sijaan neutraalisti 'kansa'.

Kansa-sanana tulkinnasta 'tavallinen kansa' lähtee tie kahteen suuntaan. Se voi ensiksikin johtaa 'alempiin kansaryhmiin'. 1800-luvun kansa oli yhteiskunnallisesti säätyläisten alapuolella. Se oli myös sivistykseltään alempana. Kansankielen olikin sata vuotta sitten omaksuttava eurooppalaisen kulttuurin käsitteet sopiakseen kansalliskieleksi.

Toisaalta 'tavallisen kansan' merkityksestä on linkki myös etnis-kulttuuriseen käyttöön: siihen missä puhutaan *kansanlauluista*, *kansanrunoudesta*, *kansansielusta* ja *-luonteesta* ja *kansankielestä*. *Kansankieli* -termillä on koko olemassaolonsa ajan ollut kaksi vastakkaista arvoa: alhainen ja ylhäinen.

Mutta termit elävät niin kauan kuin niitä tarvitaan. *Kansankieli*-sana eli melko täsmälleen sata vuotta, saman ajan kuin kansallinen projektiikin. 1990-luvulla ns. kansalliset tieteet ovatkin tulleet uuteen, hyvin jännittävään tilanteeseen.

Murteiden raja kuin veteen piirretty viiva

Sanalle *kansallinen* on ajan myötä kehittyneet uusia merkityksiä. *Kansallisuus* on alkanut eri kielissä toimia myös *vähemmistökansallisuuden* tai *kansallisen vähemmistön* synonyyminä, joissakin maissa pelkästään tässä funktiossa. Samassa mielessä käytetään myös termejä *etniset ryhmät* tai *etniset vähemmistöt*. Ne korvaavat usein vanhan sanan *heimot*. Sekin on kyllä edelleen käytössä suomalaisissakin tiedotusvälineissä, jotka puhuvat usein Ruandan taistelevista *hutu- ja tutsiheimoista*. Sen sijaan Euroopassa taistelevat serbit ja kroaatit ovat lehdistössä johdonmukaisesti *kansoja*.

Mauno Koski (*Kansa – Systemi ja poikkeama*, 1993) on analysoinut suomalaisten, venäläisten ja virolaisten tietosanakirjojen pohjalta itämerensuomalaisten luokittelua kansoiksi ja heimoiksi. Vaikka erojakin on, periaatteena näyttää olevan se, että *kansaksi* pääsee sellainen ryhmä, jolla on *kieli*. Kun ryhmän puhe on luokiteltu *murteeksi*, se ei ole kansakaan, vaan *heimot, kansanheimo* tai *etninen ryhmä*. Kielen status taas näyttää edellyttävän kirjakieltä, ja sellaisen synty on aina poliittinen kysymys. Lisäksi varma kansan kriteeri on valtiomainen *natio*-status: yksimielisesti on käytetty pelkästään *kansa*-sanaa vain suomalaisista ja virolaisista, joihin molemmat kriteerit – valtiomaisuus ja kirjakieli – sopivat.

Kielentutkijan kannalta kysymys on hankala. Meidänhän pitäisi pystyä erottamaan kielet ja murteet toisistaan pelkästään kielellisten piirteiden pohjalta. Mutta onko se mahdollista? Lähisukukielten ja saman kielen murteiden välinen raja on veteen piirretty viiva. Valtioiden väliset rajat ratkaisevat enemmän.

Kielentutkijat ovat yrittäneet pysytellä neutraaleina. Arvid Genetz tosin teki vuonna 1881 huimapäisen ehdotuksen "Suomen sillasta", joka rakennettaisiin suomen ja virolaisten kirjakielten yhdistämällä. Ehdotus torjuttiin suoralta kädeltä. Itse asiassa jo August Ahlqvist oli kysellyt saman asian mahdollisuutta Lönnrotilta vuonna 1848 ja saanut kielteisen vastauksen. Mutta kun Suomen valtioneuvosto 1920-luvun lopulla päätti ottaa virolaisten vapaaehtoiseksi oppiaineeksi keskikoulujen yläluokille ja seminaareihin, Virittäjässä puhuttiin innostuneesti "murteen" opetuksesta – tosin lainausmerkeissä. Päivälehdissä Aarni Penttilä taas esitteli samoihin aikoihin virolaisia sanoja, jotka suomeen voitaisiin ottaa kieltemme lähentämiseksi toisiinsa. Tämä tapahtui siis 1920-luvulla.

Vuonna 1938 taas julkaistiin Uudessa Suomessa Kotikielen Seuran kielteinen kanta karjalan kirjakielen muodostamiseen. Perusteena oli se, että karjala oikeastaan oli yksi suomen murteista. Uutista jouduttiin myöhemmin korjailemaan. Juuri nyt karjalan kielen asema on Karjalan tasavallassa jälleen ajankohtainen ja erittäin vaikea kysymys. Keskusteltavana on lakiehdotus, joka nostaa karjalan kielen tasavallan valtionkieleksi venäjän rinnalle. Se edellyttää samantapaista kirjakielen kehittämistyötä kuin Suomessa tehtiin sata vuotta sitten. Maailma on kuitenkin siinä mielessä toinen, että Nyky-Karjalan kielipolitiikka perustuu väistämättä monikielisyteen. Ajatus yhden kielen ja yhden mielen kansallisvaltiosta jää Euroopassa viime vuosisadan tarpeisiin vastanneeksi ideologiaksi.

Kieli ja rajat

Vaikka kansallinen identiteetti rakennettiin Suomessa 1800-luvulla suomen kielen varaan, ruotsi säilytti oikeutensa suomen rinnalla

tasaveroina kansalliskielenä, määrällisestä vähemmistöasemastaan huolimatta. Esittäydymme nykyisin mielellämme edistyksekkään vähemmistöpolitiikan mallimaana. Silti ei ole varmaa, nimittäisivätkö ruotsinkieliset itseään etniseksi vähemmistöksi tai erilliseksi vähemmistökansallisuudeksi tai kansakunnaksi.

1800-luvulla alkoi myös saamelaisten kannalta käänteentekevä prosessi. Saamen kansan alue halkaistiin ylipääsemättömillä kansallisvaltioiden rajoilla. Alue asutettiin ja vasta silloin sen alkuperäiskansa, saamelaiset, jäi vähemmistöön. Seurasii kilpailu taloudellisista resursseista uudisasukkaiden kanssa. Alkoi myös aktiivinen assimiloitintilittikka: norjalaistaminen, ruotsalaistaminen ja suomalaistaminen.

Vuonna 1902 E. A. Tunkelo kirjoitti Elias Lönnrotin 1830 ja -40-luvun matkapäiväkirjojen ja kirjeiden pohjalta *Virittäjään* artikkelin "Elias Lönnrot Suomen lappalaisten äidinkielen puolesta". Inarissa 1937 Lönnrot oli merkinnyt muistiinpanoihinsa:

Kieltämättä Inarin väestöllä olisi suurempi hyöty lapinkielisestä jumalanpalveluksesta. Mutta sen vuoksi, ettei yksi tahdo nähdä vaivaa oppia lapinkieltä, täytyy kaikkien oppia suomea.

Lönnrotin tavoitteena oli Tunkelon mukaan se, että suomenkielillä, ruotsinkielillä ja saamenkielillä olisi yhtä suuret kielelliset oikeudet. Tämän päivän Suomeen sovellettuna se olisi hyvin radikaali ajatus.

Viisi vuotta sitten ilmestyi Samuli Aikion kirjoittama saamenkielinen saamelaisten historia *Olmbmot ovdal min*. Teos ulottuu lähinnä 1700-luvulle, vaikka sisältääkin myös katsauksen myöhempiin aikoihin. Se käsittelee siis aikaa, johon *etnisen vähemmistön* käsitettä on mahdotonta soveltaa. Tuohon aikaanhan saamelaiset olivat enemmistöä omalla maallaan, omakielisenä yhteisönä. Aikion kirjassa saamelaiset ovat *kansakunta*, jolla on kansakunnan historia siinä missä suomalaisilla, norjalaisilla ja ruotsalaisillakin. Tällainen näkökulma aukeaa, kun kirjoittaja on itse saamelainen.

Kansallisvaltioiden Lapin-politiikan edellytys oli saamelaisten *etnografisoiminen*. Se teki saamelaisista historiattoman luonnonkansan, jolla ei ole paikkaa sivilisoituneiden *kansakuntien* joukossa. Eräässä artikkelissaan Samuli Aikio (1991), joka on itse kansatieteilijä, on nostanut kriittisesti esiin saamelaisten etnografisoimisen:

Olen [...] arvostellut sellaisten termien kuin ethnos, etninen ryhmä jne. käyttöä siksi että niistä yleisessä kielenkäytössä tulee yksinkertaisesti vanhan rasismien uusia vaatteita ja siksi että ne sen lisäksi vain piilottavat kansanryhmien kansallisuuteen.

Vasta kansallisvaltion puitteissa tuli siis mielekkääksi puhua kansojen sijaan etnisistä ryhmistä. Pekka Valtonen, Meksikon pientalonpoikien tutkija, kirjoittaa (Alumni, maaliskuu 1995):

Etnisen ryhmän identiteetin heräämisessä ja tiedostamisessa on pitkälle kyse juuri tämän kansallisvaltioiden rakentamiseen liittyneen historian tulkinnan purkamisesta. Kansa, josta kerran tuli etninen ryhmä, haluaa jälleen kansaksi.

Hyvä esimerkki *kielen* ja *murteen* käsitteiden suhteesta valtiollisiin rajoihin on *meän kielen* tapaus. Vuonna 1809 Suomen ja Ruotsin raja vedettiin Tornionjokea pitkin; Suomi siirtyi Ruotsin valtiosta Venäjän alaisuuteen. Länsipohjan väestö, joka puhui Tornionlaakson suomea, jäi edelleen Ruotsin puolelle. Joen molemmin puolin puhuttiin siis samaa kieltä. Vuosisadan lopulla murteen puhuminen kiellettiin kouluissa kummallakin puolen jokea ja rikkomuksista rangaistiin. Ruotsin kansakouluissa alkoi ruotsalaistamispolitiikka 1890-luvulla: siitä lähtien koulussa oli puhuttava ruotsia. Suomen kansakouluissa taas piti puhua uutta nykysuomea, siis vasta rakennettua yleiskieltä.

1920-luvulla alkoivat muutamat ihmiset Länsipohjassa vaatia alueella puhuttua suomea oppiaineeksi ja osittain opetuskieleksikin sikkäläisiin kouluihin. Ruotsin puolen ihmiset alkoivat myös yhä enemmän kirjoittaa Tornionlaakson kieltä: luoda *meän kirjakieltä*. Tie kieleksi ei ollut helppo. Mutta muutama vuosi sitten EU tunnusti *meänkielisten vähemmistöaseman* Ruotsissa.

Ruotsin valtiossa siitä tuli siis kieli joen toisella puolella, Suomessa sen sijaan morfologisesti sama kielimuoto on yksi suomen murteista, ja todennäköisesti sellaisena pysyykin. Suomessa kielentutkijat puhuvat *meän kielestäkin* suomen peräpohjalaismurteena. Ruotsissa tilanne on toinen, mutta siellä suomen kielen tutkijoina on myös aktiivisia *meänkielisiä*.

Vähemmistökielen puhujat ovat tavallisesti monikielisiä. *Meänkielinen pappi*, kirjailija ja kielentutkija Bengt Pohjanen kirjoittaa ja kääntää sekä ruotsiksi ja suomeksi että *meän kielellä*: kaunokirjallisuutta, raamatunkieltä jne. Suomenkielistä *meänkielinen teksti* naurattaa, varsinkin raamatunteksti. Toimittaja Ritva Liikkanen pohti tätä ongelmaa muutama vuosi sitten *Helsingin Sanomissa*. *Meänkieli* oli hänen mukaansa jonkinlaista kömpelöä murretta, jossa on ruotsalaislainoja. Siksi se on lystikästä. Monella meistä oli varmaankin sama kokemus lukiessamme *Virittäjästä* 1993 Birger Winsan *meänkielistä sosiolinguvistista* artikkelia.

Toisaalta *meänkielinen teksti* Liikkasen mukaan myös elää aivan eri tavalla kuin suomenkielinen: se on hellempää ja rohkeampaa ja toimivampaa. Jeesuksen kuoleman kuvaus on kuitenkin *meänkielillä* väistämättä koominen:

Net täytit svampin etikalla ja lykkäsit sen sille isooppiröörhin laitettuna ja piit sitä sen suussa. Ko Jeesus oli ottanu etikkaa, se sano: "Se oon täytetty!" ja niin sen pää putosi ja se kuolahii poijes.>|P>

Meän kielen puhujilla koomista vaikutelmaa ei synny. Itse asiassa ihmiset itkivät kirkossa, kun raamattua luettiin ensi kerran *meän kielellä*. Se tuli niin lähelle heitä, Bengt Pohjanen kertoi.

Kaunokirjallisuuden äidinkieli

Puhekielellä on Matti Sadeniemen (Puhemieli ja kirjakieli, teoksessa *Kansan kieli omin kielemmä*, 1964) mukaan yksi merkittävä etu kirjakielen verrattuna:

se on välittömässä kosketuksessa elämään. Sitä käytämme ollessamme toisten seurassa, siihen turvaudumme ilostuessamme ja pettyessämme, hämmästyessämme ja suutuessamme, ja se myös välittää meille toisten ihmisten reaktiot.

Kielentutkijat ovatkin usein puhuneet kansankielen ilmaisuvoimasta. Kansankieli on aitoa, omakohtaista, affektista, värikästä ja yllättävää – yleiskieli sen sijaan neutraalia, abstraktia ja paperinmakuista.

Kaunokirjallisuutta murteella on kuitenkin Suomessa kirjoitettu vain vähän. Kansankuvauksissa on tosin käytetty paikallisvärin antamiseen hienovaraisesti murteen keinoja. Kieltä *väritetään* esimerkiksi kansanomaisilla sanoilla ja sanonnoilla. Aarni Penttilä pohti *Virittäjässä* 1945 sitä, miksi kaikki murretta käyttävät kirjailijat poikkeuksetta ovat humoristeja. Eihän murre sinänsä ole lystikästä. Paikallismurteita käyttäen olisi mahdollista kirjoittaa vakavaa, sydämellistä, lämmintä suoranaista tekstiä, jopa runouttakin, hän sanoi. Jostain syystä murteella on silti voinut Suomessa kirjoittaa lähinnä murrepakinoita. Tosin vallattomia kansankielisiä kirjoja tarvittaisiin, sanoi O. J. Tallgren vuonna 1912, kun hän arvioi *Virittäjässä* Rafael Engelbergin Pohjois-Karjalaa kuvaavan novellikokoelman:

Ja niissä suotakoon kerta murteellekin kirjallisen elämän oikeudet ja velvollisuudet. Velvollisuudet, se merkitsee tässä: ei murteellisuuksia, vaan murretta. svvää kansankieltä!

Vuonna 1996 kirjailija Aarno Kellberg piti Suomussalmen Kuivajärvellä esitelmän murteesta kirjailijan kielellisenä kotina. Hän paheksui kielentutkijoiden työtä Tuntemattoman sotilaan murteenhuoltajina. Kirjailija ei voi kirjoittaa *arkkumurretta*, sanoi Kellberg. Hän kirjoittaa sitä kieltä mitä ihmiset puhuvat. "Kansankieli on äidinkieleemme – olkoon kirjakieli vaikka isänkieltä."

Vaikka kansankielellä ei ole voinut tehdä taidekirjallisuutta, puhuva kansanihminen on nähty taiteilijana. Martti Rapola näki yhteyden kansankielen ja kaunokirjallisuuden kielen välillä. Kansankielen kauneusmaailma on tosin tiedotonta eikä sen kauneutta ei ole kauneudeksi tarkoitettu. "Me sivulliset, kirjakielen valtapiiriin eksyneet, sen vain tajuamme kauniiksi", kirjoitti Rapola.

Tämän lapsenomaisen kykynsä perustuksella lukemattomat rahvaan ihmiset ovat taiteilijain sukua, siksi heidän puheensakin vaikuttaa kuin taideteos.

Rapola vertaa myös musiikkiin kansankielen poeettisia keinoja: toistamista, äänemaalailua, soinnuttelua ja poljentoa. Erkki Itkonen (Kieli ja sen tutkimus, 1966) on analysoinut lyriikan ja murteen suhdetta:

On merkillistä, että monet murreilmaukset, kuten oottaa, ees, ois, mä, mua, he menee, jotka suorasanaissa tekstissä vaikuttaisivat koomillisen rahvaanomaisilta, käyvät täydestä runossa, siis korkeimmassa tyylijajissa. Olennaista lienee niiden ja normaalin yleiskielen välinen kontrasti.

Itkonen huomauttaa siitä, että lyriikka suhtautuu murrepiirteisiin kuitenkin valikoiden. "Edes Aleksis Kiven ei onnistunut istuttaa runokieleen sellaisia muotoja kuin *piiri, lintuu, kallioi*."

Kansankielestä on tulossa jälleen kieli

Ajat muuttuvat. Ehkä ei ole sattumaa, että murteella kirjoitettu moderni kaunokirjallisuus Tornionlaaksosta. Kun Harri Mantila *Virittäjässä* 1993 vertasi Oiva Arvolan, Bengt Pohjasen ja Rosa Liksomien tekstien kieltä väitöskirjansa aineistoon, osoittautui, että jokainen heistä edustaa hämmästyttävän hyvin oman ikäryhmänsä tornionlaaksolaista kielenkäyttöä. He kirjoittavat äidinkielellään. Rosa Liksom, 1990-luvun kansainvälisimpiä kirjailijoitamme, nimittää äidinkieltään julkisuudessa meänkieleksi.

Vuonna 1995 muoniolainen opiskelija Juhani Koskinen voitti J. H. Erkon runokilpailun. "Lapin murre taipui lyriikaksi", otsikoi *Helsingin Sanomat*. Arvostelulautakunnan lausunnossa mainittiin – jotensakin tuttuun tapaan – Koskisen runojen *huumori, laulullisuus ja sujuva poljento*. Kun siihen yhdistyy filosofinen terä, tulos on yllättävä, lautakunta kommentoi.

Juhani Koskinen itse perusteli runojensa kieltä mm. siten, että se antoi uusia mahdollisuuksia sanoa pateettisia asioita, jotka muutoin olisivat surkuhupaisia. Tekstiin tuli ironinen leikkimielinen. Murre sallii tekstiin väljyyttä, ei kuitenkaan löysyyttä. "Kirjoitin miten nuoret ihmiset puhuu, niinkuin minä itse", sanoi Koskinen, "nämä ovat ensimmäiset runot, jotka olen koskaan kirjoittanut".

31. joulukuuta 1996 Rosa Liksom ja Harri Haanpää arvostelivat *Helsingin Sanomissa* kirjallisuustoimituksen vanhentunutta käsitystä suomalaisen nykykirjallisuuden jakautumisesta moderniin eurooppalaiseen ja suomalaiseen maalaisperinteeseen. Osoittaakseen, mistä meillä oikeastaan nyt on kysymys, he nostivat yhdeksi esimerkiksi juuri Juhani Koskisen runokokoelman äijä. Sen "runoissa on sellaisia itsestään selviä *muoniolaisuuksia* kuin Heimkind, Stephen Dedalus, persialainen viitta, MoliŠre, Alceste ja länsimaisen ahdistuksen kaava." Juhani Koskinen kirjoittaa (äijä, 1996):

Puen pääle persialaisen viitan. Hajanaisia askelheita ikimettässä. Mie kätken surun näihin kielen hämärhin nurkkaukshin.

Näin kansallisen projektin aika on päättynyt. Kansankielestä on tulossa jälleen kieli.

Lea Laitinen on Virittäjä-lehden päätoimittaja. Hän toimii myös Helsingin yliopiston suomen kielen laitoksella yliassistenttina. Kirjoitus perustuu 14.3. Kotikielen Seuran vuosikokouksessa – joka oli samalla Virittäjä-lehden 100-vuotisjuhla – pidettyyn esitelmään.